

УДК 94:343.322(497.11)"1941/1945"
271.222(497.11)-722.53:929 Шурлан В.

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.1.sto.221-242>
Критичко издање научне грађе/Critical edition of historical sources
Примљен/Received: 31. 1. 2023.
Прихваћен/Accepted: 23. 3. 2023.

Александар СТОЈАНОВИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд
acas109@gmail.com

**Писма православног свештеника Василија Шурлана поглавнику
Павелићу 1941. године. Прилог истраживању идеолошке
колаборације са усташким режимом НДХ***

Апстракт: У раду се анализира политичка, верска и пропагандна активност православног свештеника Василија (Васе) Шурлана током Другог светског рата, као један од заиста ретких документованих случајева идеолошке колаборације лица српске националности са усташама и државним властима Независне државе Хрватске. Посебан фокус је на мотивима, природи и генези колаборације, због чега су у чланку интегрално објављена и до сада у науци мало позната Шурланова писма из 1941. године.

Кључне речи: Василије Шурлан, НДХ, усташе, православље, Српска православна црква, Хрватска православна црква, колаборација

Увод

Страдање српског народа и уништавање његове духовне и материјалне баштине у Независној држави Хрватској (1941–1945), теме су којима је у историографији посвећен велики број радова и монографија. Геноцидна политика усташког режима и њене последице у највећој мери одавно су утврђене и анализирани у радовима више генерација

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

историчара.¹ Упркос томе, један број тема и истраживачких проблема везаних за Србе у Независној држави Хрватској остао је недовољно или сасвим фрагментарно анализиран. Међу њима је и идеолошка колаборација с усташким режимом. Случајеви у којима су личности српске националности са простора НДХ исказивале идеолошку блискост са усташама и нудиле се Павелићевом режиму за политичку и другу сарадњу, изванредно су ретки, али их је ипак било. Ти случајеви завређују пажњу истраживача јер се њиховом анализом попуњавају историографске белине и отварају се могућности за потпуније разумевање како феномена колаборације у Другом светском рату, тако и самог рата као једне изванредне околности у којој се показује сва сложеност човекове психе.

Идеолошка блискост православног свештеника Василија Шурлана са усташама и његова колаборација с Павелићевим режимом представљају драгоцен материјал за студију случаја, који је могуће у знатној мери реконструисати на основу сачуваних историјских извора. Шурланова историјска улога већ је привлачила пажњу историчара и других проучавалаца прошлости, углавном у оквиру истраживања која су се дотичала тзв. Хрватске православне цркве (1942–1945).² До сада највреднији и најпотпунији историографски осврт на његов лик и дело представља научни чланак др Радована Пилиповића, у коме је, у форми упоредних биографија, анализиран ратни ангажман два православна свештеника на простору НДХ: Шурлана и четничког војводе Момчила Ђујића.³

1 Од огромног броја научних радова, зборника докумената и монографија посвећених овим темама, целовитошћу се издвајају: Динко Давидов, *Тотални геноцид: Независна држава Хрватска (1941–1945)*, (Београд: Завод за уџбенике, 2013); Василије Ђ. Крестић, *Геноцидом до Велике Хрватске*, (Београд: Катена мунди, 2015); *Усташка зверства: зборник докумената (1941–1942)*, приредио Милан Кољанин, (Нови Сад: Архив Војводине, Епархија бачка СПЦ и Архив Републике Српске, 2020).

2 Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље. Хрватска православна црква*, (Београд: Космос, 1989); Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, (Zagreb: Naklada Ravčić, 1996); Михаил Витальевич Шкаровский, „Создание и деятельность Хорватской Православной Церкви в годы Второй мировой войны“, *Вестник церковной истории* 3/2007, 221–262; Мара Шовљаков, „Галерија ликова Хрватске православне цркве“, *Споменица историјског архива „Срем“* 9/2010, 66–84; Александар Стојановић, Растко Ломпар, „Оснивање Хрватске православне цркве у контексту немачке политике и ратних интереса у окупираној Југославији“, *Српска политичка мисао* 3/2017, 35–53; Слободан Продић, *Ретрофутуризам Хрватске православне цркве*, (Јагодина: Гамбит, 2020).

3 Радован Пилиповић, „Момчило Ђујић и Василије Шурлан – два антипода у свештеничким мантијама“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске* 3/2011, 339–356.

Василије Шурлан: живот и рад до Априлског рата

Василије Шурлан рођен је у Земуну 1888. године, као законито дете из брака својих родитеља Стојана (по занимању надничара) и Јевросиме.⁴ Стојан Шурлан родом је био из Деветака код Босанског Новог, док је Јевросима, рођена у Будиму, по занимању била кројачица, и породична кућа Шурланових у Земуну била је њена својина.⁵ Иако је потицао из најнижих и најсиромашнијих друштвених слојева, Василије Шурлан матурирао је у земунској Реалној гимназији, да би потом образовање наставио на богословији у Сремским Карловцима, која је, према речима Радована Пилиповића, управо у време Шурлановог студирања „имала своје најбоље предаваче и наставни кадар“. Чињеница да је, упркос веома скромном пореклу и материјалној оскудици у којој је одрастао, Василије Шурлан успешно завршавао престижне школе, указује на то да је био обдарен интелектуалним способностима и радним навикама. Био је изразито акрибичан, али је његова перцепција сопственог писатељског талента далеко превазилазила стварну вредност његових текстова. Објављивао је поезију, често политички обојену и с уметничког становишта потпуно безвредну,⁶ публицистичке и псеудо-научне текстове, и то најчешће на страницама провинцијских политичких и религијских листова и часописа. Поред тога, испољавао је изванредан таленат и аспирације ка ликовном

4 Историјски архив Београда (ИАБ), Збирка црквених матичних књига (1882), СО Земун, Црква рођења пресвете Богородице (Богородичина црква), Матична књига рођених 1885–1895 (инвентарни број 22), стр. 36, редни број уписа 38. Шурланов упис у матичну књигу садржи бројне накнадно и својеручно унете напомене, укључујући и информацију да је од 1938. био презвитер земунски, а од 1942. земунски парох, те да је, „позват од Министарства правосуђа и богоштовља у Загреб“, у априлу 1942. био на састанку с Поглавником, и да је „узео учешће у оснутку Хрватске православне цркве“. Вредна пажње је чињеница да су напомене које се односе на рад у земунској парохији СПЦ унете ћирилицом, а оне везане за сарадњу с властима НДХ латиницом и то на хрватском језику.

У појединим радовима наводе се погрешне претпоставке о Шурлановом руском или грузијском пореклу (Шкаровский, „Создание и деятельность Хорватской Православной Церкви“, 236).

5 Хрватски државни архив (ХДА), фонд 218, Министарство правосуђа и богоштовља НДХ, кутија 4, документ: „Лични податци за свећеника Василија Шурлана, пароха земунског у Земуну“.

6 Пример који свакако поткрепљује горњу оцену су и две сачуване Шурланове песме: „Ријеч свијету“ (април 1940) и „Њемачка, Њемачка дика је Европе“, настала у фебруару 1941. године (ХДА, 218–4).

стваралаштву.⁷ Из докумената Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (покрајинске комисије за Војводину) увиђа се да је Шурлан водио и специфичан дневник (летопис), у који су истражитељи ове комисије имали увид и који се налазио у доказним материјалима његовог досијеа.⁸

Шурланова свештеничка каријера под окриљем Српске православне цркве наизглед је имала сасвим уобичајен ток:⁹ за ђакона, а потом и свештеника, рукоположен је у пролеће 1913. године. Од јуна те године до новембра 1921. године службовао је у Епархији пакрачкој, у Горњим Средицама код Бјеловара.¹⁰ Из Хрватске га је служба даље водила у Банат, где је служио у Борчи (1922–1924), Великом Средишту код Вршца (1924–1925) и Томашевцу код Зрењанина (Петровграда/Великог Бечке-река, 1925–1931).¹¹ У Шимановцима је служио од октобра 1931. до 1938. године, када је постао презвитер у родном Земуну.

Службенички картон Василија Шурлана открива да је овај свештеник СПЦ током међуратног периода више пута кажњаван од надлежних црквених органа, углавном због недисциплине и политичких ставова који су „штетили интересима Српске православне цркве“. Између осталог, у време Конкордатске кризе и непосредно по смрти патријарха Варнаве, јавно је говорио да су црквене власти одговорне за „немир у цркви“, те да би све владике требало рашчинити јер „не слушају“ световне власти. У потоњим годинама, Шурланови испади постали су још радикалнији, па је због својих пронемачких ставова уочи Априлског рата био саслушаван и од свог непосредно претпостављеног – земунског проте Владе Милутиновића, али и од највиших црквених власти у Патријаршији.¹²

7 Шурлан је истицао да је аутор значајнијег броја слика насликаних уљем на платну, а у историјским изворима забележено је да је осликао три престоне иконе цркве у Томашевцу (Архив Војводине (АВ), фонд 183, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Војводини, инв. бр. 33.187 – Записник о саслушању Николе Алагића од стране Анкетне комисије у Земуну, 1. 9. 1946).

8 АВ, 183, ф. бр. 7723 (Василије Шурлан).

9 Пилиповић, „Момчило Ђујић и Василије Шурлан“, 345–347.

10 У једном од именика чиновника и јавних службеника Краљевине Хрватске и Славоније, објављеним током трајања Првог светског рата, Шурлан је уписан као администратор парохије у Горњим Средицама (*Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevine Hrvatske i Slavonije: 1917*, (Zagreb: Acta Croatica, 2017), 118).

11 Пилиповић, „Момчило Ђујић и Василије Шурлан“, 345.

12 Шурлан је кажњен опоменом изреченом 11. марта 1941. због „израза симпатија за њемачку борбу“. Према наводима самог Шурлана, опомену је изрекао Св. Арх. Синод СПЦ, на захтев Министарства правде и Министарства унутрашњих дела Краљевине Југославије (ХДА, 218–4, Лични податци за свећеника Василија Шурлана, пароха земунског у Земуну; АВ, 183, инв. бр. 33.187, ф. бр. 7723).

Документи који ће бити објављени у оквиру овог текста најдиректније сведоче о Шурлановим политичким ставовима и активностима, у периоду од почетка тридесетих година 20. века до Априлског рата. Они одишу израженом германофилијом и симпатијама за нацизам и сродне идеологије, као и за концепт „Нове Европе“ под немачком доминацијом. У том погледу, од непроцењиве вредности је један допис који је Шурлан упутио властима НДХ у септембру 1941. године, документ насловљен са „Политичко схватање Василија Шурлана, свештеника из Земуна“. Он сведочи да је Шурлан активно пратио али и коментарисао политичка дешавања у Европи уочи и по избијању Другог светског рата, узимајући себи слободу да се директно обраћа чак и највишим дипломатским представницима САД и Немачке у Југославији.

Описујући своје идеолошке и политичке светоназоре, Шурлан се одлучио да као доказ оданости политици Хитлера и Павелића наведе одређене активности које је предузимао у прошлости. Оне су, уистину, биле веома неуобичајене за једног провинцијског свештеника СПЦ и снажно су сведочиле о дугогодишњој германофилији и симпатијама за политику нацистичке Немачке. Тако је, још 1931. године, писао посланику САД у Београду, хвалећи иницијативу председника Херберта Хувера да се Немачкој пружи помоћ у виду увођења мораторијума на ратне дугове. Из истог документа сазнајемо да је у више наврата писао немачком посланству у Југославији, а из једног од прилога писма упућеног Павелићу у јуну 1941, и да је преко посланства Немачке у Београду био у контакту с послаником Виктором фон Хереном, на чији је подстицај објављивао своје политичке ставове у новосадској штампи која је излазила на немачком језику. Шурлан је такође, 1940. године, писмом честитао годишњицу Словачке Републике, а у априлу претходне године послао је разгледницу и Адолфу Хитлеру. Поменути прилог Шурлановог писма Павелићу из јуна 1941. године завршава се изјавом која адекватно сумира његов целокупан светоназор: „Живим за Европу којој је пришла и Хрватска и молим да живим и радим у тој Хрватској. За дом спремни – Василије Шурлан, свештеник“.

До данас пронађени историјски извори не нуде потпуније информације нити тумачења везана за генезу Шурлановог идеолошког профилисања, остављајући историчаре у сфери нагађања и анализе посредних извора. Током година службе на територији Хрватске, Срема и Баната, Шурлан је свакодневно био у контакту с локалним Немцима и Хрватима, и могуће да је на тај начин дошао у додир с идејама које ће уобличити његове политичке ставове и на крају се развити у потпуно одушевљење на-

цизмом и ушаштвом. Не може се у целини искључити ни могућност да је наклоност према немачком империјализму и хрватству развио за време студирања и почетка богослужбене каријере, на простору ондашње Аустроугарске. Прве године службе провео је у Горњим Средицама (данас: Средице Горње, Бјеловарско-билогорска жупанија, Република Хрватска), где је удео српског становништва у међуратном периоду варирао, али никада није превазилазио четвртину укупне популације. Каснија места службовања, на територији данашње АП Војводине, као и његов родни Земун, углавном јесу биле мултиетничке средине, у којима је био присутан и немачки национални елемент. Шурланово обраћање посланству САД поводом Хуверове иницијативе из 1931. године указује на чињеницу да је код њега германофилија била снажно развијена и пре доласка нациста на власт у Немачкој.

При анализи мотива Шурланове колаборације са ушашама, поред идеолошког, изван значај свакако је имао и егзистенцијално-лукративни моменат. Наиме, овај свештеник је до 1941. године изродио шесторо деце, о чијем се издржавању углавном старао,¹³ а материјално је бринуо и о својој сестри Катарини Васиљевић, која је остала удовица.¹⁴ Коначно, његовом хипертрофираном егу свакако је годила помисао да први пут у животу заиста утиче на ток историје и директно учествује у догађајима и процесима који су се одражавали на животе хиљада људи. Кроз службе Павелићевом режиму и делатност на оснивању и раду тзв. Хрватске православне цркве (надаље: ХПЦ), Шурлан се с маргине друштва и историје преместио у само средиште. Једном идеолошки загриженом провинцијском свештенику, који није уживао поштовање ни благонаклоност чак ни својих парохијана и најближих колега свештеника, није ни био потребан већи подстицај од тога.

13 Шурлан је имао четири кћери и два сина. Најстарије дете била је Олга, рођена августа 1914, а најмлађе Ненад, рођен у децембру 1929. године. Подаци које, на основу Шурлановог службеничког картона, наводи др Радован Пилиповић, могуће је допунити на основу грађе Картотеке житеља града Београда и Земуна, која се чува у Историјском архиву Београда и дигитализована је, па је истраживачима доступна и на адреси: <https://www.digitalni.arhiv-beograda.org>. Увидом у житељски картон Василија Шурлана уочава се да је његова кћи Јевросима преминула пре Другог светског рата, а међу члановима домаћинства није наведена ни најстарија кћи Олга, чија је судбина непозната услед недостатка историјских извора.

14 ИАБ, фонд 1, Управа града Београда – Картотека житеља града Београда и Земуна, подаци за лице Катарина Васиљевић. Као адреса становања наводи се кућа у Васиљевићевој 7 (касније: Бреговита 7), чији је власник био Василије Шурлан.

*Василије Шурлан од слома Краљевине Југославије до оснивања
тзв. Хрватске православне цркве у априлу 1942. године*

Из целокупног Шурлановог живота и свештеничке каријере, до сада је у историографији најмање писано управо о периоду између априла 1941. и априла 1942. године, тј. месецима који су протекли између Априлског рата, поделе Југославије и настанка НДХ с једне, те нове стратегије Павелићевог режима према Србима и оснивања ХПЦ с друге стране. Управо у том периоду започела је дубока и свеобухватна колаборација Шурлана с властима НДХ и усташким покретом.

Поједини Земунци посведочили су, у послератној истрази, да је Шурлан одмах по доласку окупатора ставио свастику на своју мантију, те да је током кретања градом поздрављао искључиво са „Хајл Хитлер“ и „(За Дом, прим. А. С.) Спремни“, као и да је инсистирао да и њега поздрављају на исти начин.¹⁵ Забележено је и његово учешће у великој усташкој манифестацији, која се у Земуну одиграла 13. јула 1941. године, у присуству значајног броја виђенијих усташа, који су тим поводом дошли из Загреба.¹⁶

Најзначајнија сведочанства везана за Шурланове политичке активности и амбиције у поменутом периоду јесу писма које је овај свештеник упутио вођи немачког Рајха Адолфу Хитлеру и поглавнику Независне државе Хрватске и предводнику усташког покрета Анти Павелићу. Ова писма најнепосредније су сведочанство о дубокој личној фасцинираности Хитлером и горљивој жељи за учествовањем у стварању новог европског поретка на челу с нацистичком Немачком. Поређење ових писама и њиховог садржаја открива додатне информације о Шурлановом карактеру и развејава одређене дилеме које су постојале у вези с могућношћу да је уочи рата постао део немачке агентуре у Југославији,¹⁷ о чему ће бити више речи касније.

15 АВ, 183, арх. јед. 86, Извештај Специјалне анкетне комисије за град Земун Земаљској комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, 9–10.

16 АВ, 183, ф. бр. 7723.

17 Шурлан је био означен као немачки агент у Одлуци Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача за Војводину, а иста тврдња поновљена је и од стране једног броја савремених аутора. По свој прилици, он није био професионални агент, већ је добровољно јавно испољавао снажну германофилију и вршио пронацистичку пропаганду из сопствених уверења, што су искористили немачки дипломатски, а потенцијално и обавештајни органи у Југославији.

Писмо Адолфу Хитлеру написано је у сажетој форми, на свега једној страници, писаним ћиричним словима.¹⁸ Прецизно датовање писма практично је онемогућено, будући да се на њему налазе два датума, али је сасвим извесно да се ради о средини 1941. године, односно самом крају маја или почетку јуна месеца.¹⁹ У писму се Шурлан обраћа „великом вођи“ с нескривеним поштовањем и симпатијама, и предлаже му територијална и политичка решења за Војводину. Указујући да би такво решење било у „интересу немачких настојања“, он предлаже да „се помакне Остмарка на доњи Дунав“ и формира „Велико војводство Јосип Јурај Штросмајер“, које би обухватило Банат и Срем с деловима Славоније, Барање и Бачке до Франц-Јозефовог канала, и у коме би доминантну улогу имало бројно локално немачко становништво. Истовремено, Шурлан најоштрије осуђује (генерала и председника владе у емиграцији) Душана Симовића, Пуч од 27. марта и политику Краљевине Југославије као „највећи напор против Немачке“, истичући да „Немачка нетреба да негује – ни часа – Симовиће и краљоубице и крвне непријатеље своје“, тј. да би „што је оружје започело политика требало да доврши – пропаст бандитског гнезда“. Коначно, писмо завршава речима „Ваш сам поштовалац и непоколебљиви борац за Немачку“, потписавши се као „Василије Шурлан, српски свештеник“.

На основу тренутно расположивих историјских извора, са сигурношћу се може тврдити да је Шурлан само у току 1941. године послао најмање три писма Павелићу. Прво од њих упутио је још 24. априла, и оно је имало форму честитке поводом оснивања НДХ. Да је ово писмо примљено и у Поглавниковом уреду топло дочекано, сведочи и одговор који је Шурлану упућен из Павелићевог кабинета у мају 1941. године. Доказ о постојању овог писма, као и одговора које је свештеник добио с високог места, јесте навод из другог писма Павелићу, које је с прилозима упућено у јуну 1941. године. Оно се налази у средишту пажње у овом раду, у коме ће бити и објављено у целини. У њему Шурлан директно моли Павелића за премештај на другу свештеничку или чиновничку дужност, аргументујући своју молбу доказима о пронацистичким и проушасташким ставовима и иступима у прошлости. Треће писмо, послато крајем октобра,

18 Архив Српске православне цркве, фонд Свети архијерејски синод, несрећена грађа, писмо Василија Шурлана Адолфу Хитлеру из 1941. године. Захваљујем колеги др Радовану Пилиповићу који ми је омогућио увид у овај значајан документ.

19 У заглављу писма, с десне стране, стоји датум: „31. Мај 1941“, док се на крају писма, у левом углу, насупрот Шурлановог потписа, налази датум „2 VI 1941“.

представља изјаву лојалности Шурлана и садржи непримерене глорификације усташког поглавника, кога је земунски свештеник сврстао у ред највећих бранилаца хришћанства.²⁰ Несумњиво је да су ова три писма послужила као основ за успостављање колаборације: уколико је Павелић и могао да превиди неочекивану честитку за стварање једне у свему анти-српске „државе“, из пера српског свештеника, свакако му нису промакле отворене изјаве лојалности и молбе за ангажман у циљу изградње „новог поретка“ у Европи.

Изузев писма упућених Анти Павелићу, за реконструкцију Шурланове колаборације од највеће важности су два његова документа из јесени 1941. године: нацрт обраћања српског православног становништва Земуна поглавнику НДХ од 26. октобра 1941, као и потоњи допис Усташком логору у Земуну датиран 19. новембра 1941. године. Ови документи сведоче о Шурлановим покушајима да православно црквену општину у Земуну и тамошње Србе придобије за сарадњу с властима НДХ, и неуспеху који је ту иницијативу пратио. Посебно је значајан завршетак писма упућеног Усташком логору у Земуну, јер у њему овај свештеник, огорчен због одбијања верника СПЦ да подрже његову иницијативу, захтева да се одговорни најстроже казне и отворено изражава спремност „да организује Православно цркву Независне Државе Хрватске, којој се неће давати смјернице од београдских масона већ смјер Борбене Усташке Независне Државе Хрватске“. Узимајући у обзир чињеницу да су Павелић и власти НДХ приступиле организовању ХПЦ свега неколико месеци касније, те да је у том процесу Василије Шурлан имао истакнуту улогу, и ове документе објављујемо у целини у наставку текста.

Писмо Шурлана Павелићу из јуна 1941. године

Писмо Василија Шурлана Анти Павелићу, поглавнику НДХ, из јуна 1941. године, које у наставку текста објављујемо с најважнијим прилогом, једно је од најдиректнијих и најинтригантнијих сведочанстава о Шурлановим ставовима и ангажовању у првим месецима након Априлског рата. У њему он потврђује снажне симпатије за нацистичку и усташку политику, и одлази корак даље, сасвим непосредно нудећи Павелићу сарадњу и захтевајући од њега „додјељење свештеничког мјеста или какве и друге службе и дужности у Хрватској, гдје бих могао боље послужити новом европском поретку“. Како би поткрепио основаност свог, у много

20 Препис овог писма чува се у Архиву Св. Арх. Синода СПЦ, а у свом раду га детаљније анализира Радован Пилиповић.

чему несвакидашњег захтева и обраћања поглавнику, Шурлан је описао сукобе које је имао са својим колегама, свештеницима СПЦ, представљајући се жртвом прогона на политичкој основи, „у Земуну, граду зараженом масонеријом и чифутаријом“.²¹

Шурланово писмо Павелићу из јуна 1941. године баца светло на мотиве за ступање у колаборацију с усташким режимом, али на посредан начин сведочи и о личности пошиљаоца. Индикативно је да је овај у том тренутку још увек активни свештенослужитељ СПЦ, писмо писао истовремено се служећи српским и хрватским језиком и правописом. Наиме, Шурлан пише час екавицом, час ијекавицом, повремено користећи српску, а повремено хрватску синтаксу, лексику и фразеологију. У једној реченици себе назива свештеником, а већ у некој следећој „свећеником“. Усиљен покушај да обраћање Павелићу звучи као да га је написала особа којој је хрватски матерњи језик, произвео је и неке комичне грешке, па тако Шурлан, погрдно описујући Београд и Земун као село, употребљава лексему „сјело“, која не постоји ни у хрватском језику, док већ у једној од следећих реченица говори о „делу“, упркос чињеници да се на хрватском говорном подручју ова лексема готово искључиво користи у ијекавском облику („дјело“). У бројним писмима Срба из НДХ државним и усташким властима није било неуобичајено да тон обраћања буде понизан и снисходљив, а садржај молби повремено и „накићен“ критикама на рачун „Београда“, „бивше Југославије“, „бивших власти“ или „наших попова“, што је происходило из крајње неповољног положаја српског народа у тој држави и чињеници да се властима обраћало најчешће у циљу очувања голог живота и најелементарнијих људских права. Међутим, ни у једном од више стотина таквих докумената, у које је аутор овог текста имао увид, потписници молби или обраћања нису покушавали да усиљено измене дух и правопис свог матерњег језика, као што је то учинио Василије Шурлан. Коначно, директно поређење с писмом Адолфу Хитлеру, које је настало свега двадесетак дана раније, недвосмислено показује да је Шурлан иначе говорио и писао екавицом, користећи искључиво правопис и фразеологију српског језика, који му је и био матерњи.

21 Потпуно усвојивши нацистичку идеологију, Шурлан је био изразити антисемита и противник слободног зидарства, што је уочљиво како из његових писама, тако и из појединих текстова објављених у штампи НДХ.

Господине Поглавниче!²²

У великој борби, коју води Њемачка, свим својим бићем сам уз њу. За ствар Хрвата био сам увијек. Противник сам одвратним делима Београда, против свега што је честито. Овдје сам спутан у Земуну, граду зараженом масонеријом и чифутаријом. Београд-Земун је сјело покварењака бивше Југославије. Ти покварењаци се упињу свим силама, да се одрже, да се сачувају. Нјесам рад да таворим, ово нешто вјека, које ми је Бог драги још додјелио. Рад сам да послужим делу којем се посвећује Хрватска под Вашим вођством. Овдје се неможе ништа радити.

Имам четворо дјеце, коју сам васпитао за љубав према Божијој правди за Хрвате, за Њемачку.

Дјеца су: кћи 23 год, син 22 год. кћи 17 год и син 11 г.

Молим додјељење свештеничког мјеста или какве и друге службе и дужности у Хрватској, гдје бих могао боље послужити новом европском поретку.

Прилажем: 1) Препис писма Њемачког посланства у Београду из 1940 год., 2) Обитељску извјесницу и 3) Рад молиоца.²³

Из Поглавничковог Уреда има потписани одговор датиран 5 свибња о.г.

За дом спремни!

Земун,

17 липањ 1941

Василије Шурлан

православ. свештеник

Прилог: Рад молиоца Василија Шурлана, свештеника из Земуна

Свршио школе, осим 4. раз. основне, Реал. гим. са матуром у Земуну од 1900/01 до 1907/08²⁴ и Богословију у Срем. Карловцима..

Писао 1911 г. у „Православљу“ причу „На(нечитко) младић“ и слику „Једно јутро“ и у „Народној заштити“: „Царство сина човечјег онима, који пате“, „Пород ђаволов нека иде од нас“ и „Из програма Христа“ све 1918 г. Слична рада има и каснијих година у хришћанском правцу. 1941 г.

22 ХДА, 218–4. Писмо је написано латиницом, писаним словима. Приликом приређивања нису вршене никакве лекторске или коректорске интервенције.

23 Од три поменута прилога највећи значај за овај рад има документ насловљен са „Рад молиоца“. Извод из преписа Немачког посланства у Београду, из маја 1940. године, садржан је и у Шурлановом документу „Политичко схватање Василија Шурлана, свештеника из Земуна“, који је такође објављен у наставку.

24 Приликом писања овог дела текста Шурлан је направио грешку, па је и „од“ и „до“ написао ћиричним писмом.

на тражење г. фон Херена штампан чланак потписаног у новосадском њемачком листу о солидности средње Европе на темељу хришћанског учења.

Основао „потрошачку задругу“ у Гор Средицама код Бјеловара.

Имам сликарских (уљаних) радова приличних.

Бавио се пчеларством, марвогојством и пољопривредом.

У садашњој средини сасвим сам онемогућен.

Колико сам у сукобу са српском средином види се осим тога што сам потпуно изолован и по томе како сам и раније мислио и стремио. 1939 г. 19 травња, послао сам – авионском поштом – честитку г. Führeru Reicha са загрљеном Шумадинком и Швабицом (ћерка потписаног и другарица њена, Швабица).

1911²⁵ г. приликом предлога претседника г. Хувера, да се даде мораториум за ратне дугове Њемачкој, огорчен због држања Воје Маринковића, послао сам америчком посланику Принсу, на отвореној карти ове редове: „Не могу да одолем осећају потребе а да Вама Екселенсио не изразим осећај захвалности моје незнатности, за племениту акцију г. Претседника г. Хувера. Молим благослов Свевишњег на амерички народ и Претседника г. Хувера“. – Грозно ми је било то срљање београдских властодржаца у домаћи злочин и у светско злочинство против њемачког народа. – Живим за Европу којој је пришла Хрватска и молим да радим и живим у тој Хрватској.

Земун 23–VI–1941

За Дом спремни

Василије Шурлан, свештеник

„Политичко схватање Василија Шурлана свештеника из Земуна“ – документ из септембра 1941. године²⁶

25 Sic! Као што је већ истакнуто у тексту, реч је о 1931. години и предлогу Херберта Хувера, 31. по реду председника САД, који се на челу ове државе налазио од 1929. до 1933. године.

26 Омот списка и остали сачувани документи, који се, као и овај који приређујемо, налазе у ХДА, фонд 218, кутија 4, не нуде јасно објашњење да ли је „Политички рад Василија Шурлана“ представљао допуну документације послате Павелићу у јуну 1941. године, или прилог дат уз неко ново писмо у коме је поновљен захтев за премештај из Земуна. Сва Шурланова писма и прилози, послати у периоду од јуна до октобра 1941. године и адресирани на Анте Павелића и Поглавников уред, били су, према наводима пропратних списка и забелешкама на полеђини, прослеђени Одјелу за богоштовље Министарства правосуђа и Богоштовља НДХ, где су сакупљени у један омот списка.

1) 1931. год обратио се В. Ш. Америчком Посланству у Београду, поводом предлога г. Хувера, претседника, да се олакша Њемачкој једним мораториумом за ратне дугове. В. Ш. је написао: „Немогу да одолем осјећају потребе, да Вама Екселенцију изразим радост моје незнатности, за човјечну акцију претседника г. Хувера. Нека је благослов Божји на Претседнику и америчком народу. Ваш сам поштоватељ – В. Ш. свештеник – Томашевац јуна 1931.“

Америчко посланство 2 – 7 – 1931 одговорило је:

„Велечасни Господине! Захваљујем Вам срдечно на Вашем изразу пажње – и мило ми је да тако добро схватате суштину предмета. С поштовањем Џ. Динели Принс“²⁷

2) Писмо њемачког посланства у Београду – Препис:

Београд, 17. мај 1940.

Веома поштовани господине свештениче,

по налогу господина посланика трудим се да Вам пренесем најсрдачније изјаве захвалности за пријатељске жеље, које сте изразили поводом рођендана Фирера, као и да Вам се захвалим на пријатељским и пуним разумевања исказима о оправданости немачке борбе за живот. Ти Ваши искази могли би се објавити и у штампи. Био бих Вам захвалан када бисте ми укратко потврдили да сте сагласни да се они објаве под Вашим именом. Са високим поштовањем (Потпис нечитак)²⁸

3) Излагање у писму упућеном Њемачком Посланству од В. Ш. једна реченица: ...“Ми смо се освједочили кроз вијекове, да је то животни налог и највећа мудрост, да су европски народи у пријатељству на основу хришћанског учења“... штампано у немачком листу.

4) Има В. Ш. писмо од 26 марта 1940 – одговор на честитку годишњице Словачке Републике – од Словачког Посланства у Београду. –

5) Има В. Ш. писмо из Поглавничковог Уреда од 5 свибња 1941 – одговор на честитку од 24 травња 1941 г.

6) 1940 – јануара 20, упутио је В. Ш. проти, Влади Милутиновићу писмо и у истом саопштио између осталог, да „са протом Владом Милутиновићем неможе сарађивати на никаквој хришћанској акцији.“

27 Принс (John Duneley Prince), амерички дипломата, био је посланик САД у Југославији 1931. године.

28 Оригинални текст овог дела Шурлановог прилога писму је на немачком језику. Ради лакшег праћења материје објављујемо га у преводу колеге Растка Ломпара, истраживача сарадника Балканолошког института САНУ. Нечитак потпис на изводу свакако припада неком од чиновника Немачког посланства у Београду.

Поквареност Владе Милутиновића – иначе отменог господина – види се из писма које је 26 – 6 – 1941 упутио В. Ш. Оно гласи:

„Оче Васо!,

Ви и у прошлом акту, па и сада, изврћете чињенице и наводите да Вам се претило да ће Вам се врата срп. домова затворити. Међутим то апсолутно не стоји, јер Вам нико није претио и Ви се без потребе правите мучеником.

Ствар је била у овоме дошао је један стари угледни грађанин (сад ћу Вам навести и име, то је био Марко Станковић, пензионер) и у жељи да Вам се у оној тадашњој психози не би догодила непријатност, замолио ме да Вам кажем, да ублажите мало Ваш став, да Вам се не би догодило, да Вам се врата српских домова затворе. И ја сам Вам његове речи испоручио. Дакле нико Вам није претио, него, пријатељски, и у Вашем интересу, саветовао.

Ово сам сматрао потребним навести Вам у интересу тачности чињеница.

26.6.1941. Земун

С поштовањем, прота Вл. Милутиновић, с.р.“

После овог писма види се, да В. Ш. не може са протом, Вл. Милутиновићем радити на никаквој хришћанској акцији. – Кад је В. Ш. радио отворено и његов чланак објављен у њемачким новинама, онда позив Милутиновића да хитно дођем 10 – 3 – 1941 у 10h у канцеларију, и његово саопштење, да ћу врата српских домова наћи затворена, то је код њега извртање чињеница. Кад се т. р. цио свијет налази у мучеништву рата, а камо ли не српски свећеник и човек од разума и осјећаја, онда пише (26–6–1941) Милутиновић „Ви се без потребе правите мучеником“.

Какву масу подлости и пакости трпи В. Ш. од таквог човека, који му је претпостављен, може се наслућивати, јер су такви типови крволочно измишљали и спроводили вешто, злочинства над Хрватима, католицима и жарили и палили у бившој Југославији. Ако Хрвати и Хрватска жели судбу Срба и бивше Југославије, онда нека држи Вл. Милутиновића и сличне подлаце, јер се они за се фино могу снаћи и хакенројц (кукасти крст, прим. А.С.), као уз Стаљна и да буду са почастима кад кличе: „да треба и Мачека и све њих тамо у ланце и на вешала“ и сада кад су ти осуђеници спасли главе – Божјом правдом – и избавили се тих крволочка, па су и код Хрвата сад Владе Милутиновићеви „одлични архијерејски

намјесници“ у које треба гледати као стожер народне среће и части. А тај Милутиновић је Симовић као и онај у Лондону, вешт вјештак ма где био.

Потписујем овај извјештај као свој
Земун, 2 септембра 1941 Василије Шурлан, свештеник

Обраћања Василија Шурлана Српској православној црквеној општини и Усташком логору у Земуну из октобра 1941. године: сведочанство о природи једне колаборације²⁹

Василије Шурлан Земун, 26. октобра 1941
свештеник

Српској православној црквеној општини у Земуну

Забринут за српски православни народ, предлажем претставницима ове општине, да усвоје слиједећу изјаву:

„Поглавнику
Господину Др Анти Павелићу,
у Загребу

Захвални Свевишњем Богу, Премилостивом Оцу нашем Небеском, на добрима овога живота, упиремо поглед поуздања и љубави према бранитељима хришћанства.

Браниоци светиња цијелог човјечанства јесу водећи народи Европе – њемачки и италијански народ.

Та два народа дају отпор – двије десетине година – против животињског насртаја на највеће добро човјеково, на душу његову.

Божји изабраници - Führer и Дуче – воде, са својим великим народима европске народе и спасавају их међународних злочинаца, од плутократске безобзирности и комунистичке подивљалости.

Усташка Независна Држава Хрватска, под Вашим вођством у сарадњи са Вашим Извршним Доглавницима ушла је у редове Нове Европе.

Потписани представници српске православне црквене општине земунске хоће да буду за вазда вјерни синови Усташке борбене Хрватске и

²⁹ Оба документа налазе се у: ХДА, 218–4.

учит ће дјецу и промицати код старијих оданост Дому и Поглавнику, те очекујемо налоге за даљи рад – За Дом спремни!

Знамо да Велико Дјело тражи жртве и да је сватко дужан приносити их по старој врлини *Dulce et decorum est pro patria mori* – Слатко је и славно за Дом умријети!

Свјесни својих дужности, ми Вам Поглавниче кличемо једно снажно и истинско: За Дом спремни!

Претставништво српске православне црквене опћине земунске у Земуну 26 листопада 1941 год.“

Треба да слиједе потписи претставника.

Мудра реч и честито држање извешће наше сународнике и православце на праве путеве сарадње са онима, на које нас Бог упућује у прошлости нашој стољећима у садашњости исто тако и разуме се, да је у томе и будућност наша и њен позив и налог.

Потписани је рекао реч у одсудном часу као свештеник и чекам – молећи се Богу – и Вашу добру одлуку.

Земун

Ваш одани

26 октобра 1941

свештеник Василије Шурлан парох

Усташком логору у Земуну

Потписани упућује предње Наслову, ради обавијештења о своје настојању, да би се православни живаљ привео сарадњи где му је мјесто. Одвратни типови који управљају црквеном општином православном оставили су ме до сада без одговора. Ти одвратни типови прислонили су ухо Београду и ондје им је срце и памет, које срце и памет одбацује сваку тврдњу моје претставке.

Молим да се ова претставка достави највишем Мјесту.

Потписани је спреман да организује Православну цркву Независне Државе Хрватске, којој се неће давати смјерница од београдских масона већ смјер Борбене Усташке Независне Државе Хрватске.

За Дом спремни!

Земун

Шурлан Васо

19 студеног 1941

свећеник

Епизод: Василије Шурлан као пропагандиста усташког режима и апостол конвертитства

Након више директних обраћања Павелићу и другим органима власти НДХ, Василије Шурлан предузео је кораке који су били на трагу усташке политике и интереса НДХ, а супротне интересима српског народа и СПЦ. Крајем октобра 1941. Шурлан је остао једини свештеник СПЦ на територији Земунa – остали су већ били протерани или су избегли у окупирану Србију. Он је у целини преузео вођење земунске православне заједнице и као њен представник изјављивао лојалност поглавнику, хрватском народу и држави. У практичном деловању, Шурлан је већ тада усвојио и почео да пропагира доктрину хрватског православља, односно очувања православне вероисповести путем националне конверзије Срба у Хрвате.³⁰ Да је његова активност била и идеолошки и практично на линији политике усташког режима сведоче чињенице да је у поменутом обраћању затражио инструкције од хрватских власти, те да је, када се приступило оснивању ХПЦ, био позван у Загреб да у том процесу узме активно учешће, што је и учинио.

Досадашња историографска истраживања указују да је Шурлан одиграо истакнуту улогу у оснивању и деловању ХПЦ. Његово име нашло се међу потписницима иницијативе упућене поглавнику Павелићу, након које је уследило и формално оснивање ХПЦ.³¹ Шурлан се у време ових догађаја налазио у Загребу, где је учествовао (саслуживао) и на верској служби поводом устоличења митрополита Гермогена (Максимова), а потом и преко листа *Хрватски народ* позвао свештенство СПЦ да приступи новооснованој верској организацији. У прво време по оснивању ХПЦ био је активан и као свештеник у њеној загребачкој парохији, а у усташкој штампи јавља се с титулом саветника у Министарству богоштовља.³² Потом се вратио у родни Земун и преузео вођење тамошње парохије ХПЦ,³³ при чему је, осим политичког и пропагандног рада у интересу

30 На основу грађе Државне комисије сазнајемо да је Шурлан још у јулу 1941. године узео учешће у усташким манифестацијама у Земуну, „као православни Хрват“, што је записао и у свој дневник (АВ, 183, ф. бр. 7723).

31 Далибор Ђукић, „Правни положај Хрватске православне цркве“, *Правни поредак Независне државе Хрватске*, ур. Борис Беговић, Зоран Мирковић, (Београд: Правни факултет, 2017), 275.

32 АВ, 183, инв. бр. 33.233, „Poglavnik je primio njegovu preosveštenost arhiepiskopa metropolitu Jekaterinoslavskog i Novomoskovskog Germogena“, *Hrvatski narod*, 30. 5. 1942.

33 На основу позива за упис у чланство ХПЦ, који је Земунцима упутио сам Шурлан преко листа *Граничар*, може се закључити да је он преузео управљање ранијим

Павелићевог режима, нанео и значајну материјалну штету православној црквеној општини, која је до априла 1941. године била једна од најбогатијих у целој Југославији.³⁴ У време боравка у Земуну објављивао је текстове на страницама локалног усташког листа *Граничар*, позивајући „православце“ на лојалност НДХ и Поглавнику, често уз неумерене хвалоспеве.³⁵ Уочи треће годишњице НДХ, поглавник Анте Павелић одликовао је Васу Шурлана, „наджупника у Земуну“, Редом за заслуге другог степена, на предлог Министарства правосуђа и богоштовља, „за предавно деловање код оснивања и устројавања Хрватске православне цркве“.³⁶

Развој стања на европским фронтима, па и оном на простору Југославије, одвијао се у пуној супротности са жељама Василија Шурлана. Није утврђен тачан тренутак у коме је он напустио своју „жупу“ у Земуну, али је то свакако било пре половине октобра и ословођења Београда и Земуна, а у историјским изворима поново се јавља у новембру 1944. године, када је, с функције саветника у Министарству правосуђа и богоштовља, именован за жупника загребачке жупе ХПЦ, да би потом од митрополита Гермогена добио и црквени чин протојереја-ставрофора.³⁷

Поуздани траг Василија Шурлана у историјским изворима губи се крајем 1944. године. Према једном броју аутора, међу којима је и Слободан Продић,³⁸ пут га је водио чак и до логора у Јасеновцу, где је наводно преузео улогу „душебрижника“ православних логораша, али до сада нису пронађени примарни историјски извори који би поткрепили ову тврдњу. Више аутора наводи да се, користећи се идеолошком блискошћу и средствима опљачканим од земунске црквене општине, са усташама пребацио у Јужну Америку, где је и провео остатак живота,³⁹ док га савремени

парохијама СПЦ везаним за Николајевску и Богородичину цркву, док је парохију везану за цркву Св. Тројице водио Максим Сич. Proto Vaso Šurlan, „Obaviest pravoslavcima“, *Graničar: tjednik za Zemun i Srijem*, 27. 3. 1943, 3.

34 О томе детаљније: Динко Давидов, *Злодела и греси*, (Београд: Сремска епархија, 1990), 205; Продић, *Петрофутуризам ХПЦ*, 85.

35 Vaso Šurlan, „Pravoslavcima diljem Hrvatske“, *Graničar: tjednik za Zemun i Srijem*, 12. 9. 1943, 1; Proto Vaso Šurlan, „Hvala Poglavniku“, *Graničar: tjednik za Zemun i Srijem*, 3. 4. 1943, 5.

36 *Narodne novine*, br. 81, 10. 4. 1944; „Poglavnikova odlikovanja“, *Glas pravoslavija: glasilo Hrvatske pravoslavne crkve*, br. 2, 1. 5. 1944.

37 *Glas pravoslavija: glasilo Hrvatske pravoslavne crkve*, Božić 1944, službeni dio.

38 Продић, *Петрофутуризам ХПЦ*, 87.

39 Упореди: Пилиповић, „Момчило Ђујић и Василије Шурлан“, 355 и Продић, *Петрофутуризам ХПЦ*, 87. Оба аутора наводе да је Шурлан остатак живота провео у друштву усташке емиграције у Јужној Америци, док Пилиповић истиче и да је доживео дубоку старост.

поборници обнављања ХПЦ убрајају у „жртве комунистичког терора“, иако се нигде не наводи податак како је заправо скончао.

Расположиви историјски извори указују на чињеницу да је идентитетско и политичко опредељење Василија Шурлана следило бар двоје његове деце. У Картотеци житеља града Београда и Земунa сачувани су лични картони Јагоде и Стојана Шурлана. У оба случаја, у колони предвиђеној за упис националности, прецртана је првобитно написана реч „српска“ и дописана „Хрват“, док им се као вероисповест наводи „хрватска православна“.⁴⁰ Штавише, у напомени се наводи да је Стојан Шурлан крштен по хрватском православном обреду, у Горњим Средицама, 8. марта 1943. године, те да се под бројем 1 води у евиденцији крштених.⁴¹

Закључак

Политичка активност Василија Васа Шурлана и његова сарадња с усташким режимом представљају одличан материјал за једну добро документовану студију случаја, која би пружила увид у мотиве и развој једне мрачне и можда неочекиване колаборације. Најзначајнији историјски извори који сведоче о генези поменуте колаборације управо су писмо Павелићу из јуна 1941. са својим прилозима, као и писма земунској православној црквеној општини и усташком логору из октобра исте године, у целини објављени у овом раду.

Остаће, бар још извесно време, недовољно расветљено како је овај свештеник СПЦ постао нациста и презрео сопствени национални и верски идентитет. Извесно је, међутим, да је у корену његове потоње колаборације с Павелићевим режимом стајала изузетно дубока и дуготрајна германофилија, нескривено одушевљење за нацизам и усташтво, као и тежња за остваривањем нездравих политичких и личних амбиција. Претпоставке да би Шурлан могао бити део немачке предратне агентуре морају се одбацити, јер би он такву појединост неизоставно (и поносно) поменуо у својим писмима Хитлеру и Павелићу.

Шурланова колаборација и политичко деловање током Другог светског рата недвосмислено указују и на патолошку страну његове личности. Бројни и разноврсни историјски извори јасно осликавају његов

40 <https://www.digitalni.arhiv-beograda.org>, ИАБ, Управа града Београда – Картотека житеља града Београда и Земунa, подаци за лица Јагода (Васо) Шурлан и Стојан (Васо) Шурлан.

41 Стојан се и венчао у тзв. Хрватској православној цркви, односно земунској православној цркви Св. Николе, у августу 1944. године, где је уведен у евиденцију венчаних под редним бројем 20/44.

проблематичан карактер, умишљену величину и прецењене таленте, склоност ка екстремним политичким опцијама и преузимању ирационалне иницијативе. Током окупације створили су се услови да једна таква личност дође у средиште историјских збивања и иживи бар део деценијама нагомилаваних фрустрација. У конкретном случају Василија Шурлана, такав аранжман подразумевао је добровољан верски, политички и пропагандни рад у корист најмрачнијих сила у историји човечанства, а он га је обављао с ревношћу због које је чак и одликован. Шурланов случај снажан је доказ чињенице да су током Другог светског рата многе, у свему недостојне личности, доживеле својих „пет минута славе“, и јасан показатељ колико далеко су људи болесног духа и карактера спремни да оду, када им стицај историјских околности пружи могућност.

Резиме

У раду се, превасходно на основу грађе Хрватског државног архива, као и штампе и периодике из Независне државе Хрватске (1941–1945), анализира идеолошки развој и колаборација српског свештеника Василија Шурлана са усташким режимом. Он је још почетком тридесетих година био осведочени германофил, а временом је постао и изразити симпатизер нацизма и фашизма, који је због својих политичких уверења долазио у сукоб са српским срединама у којима је радио, и био више пута кажњаван од надлежних органа СПЦ. У средишту пажње у овом раду су Шурланова писма Павелићу и другим органима НДХ, у којима он истиче презир према Земуну и Србији, и моли за премештај на територији НДХ, на неко место одакле би могао активније и плодносније да ради на стварању „новог поретка“ у Европи. Поменути документи прворазредан су извор за проучавање екстремних облика идеолошке колаборације, која је у Шурлановом случају ишла до потпуне националне конверзије и учествовања у стварању у развоју ХПЦ.

Sources and Literature

- Arhiv Vojvodine. Fond 183, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini
- Arhiv Srpske pravoslavne crkve. Fond Sveti arhijerejski sinod
- Istorijski arhiv Beograda: Fond 1, Uprava grada Beograda. Kartoteka žitelja Beograda i Zemuna; Zbirka crkvenih matičnih knjiga
- Hrvatski državni arhiv. Fond 218, Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH: Odjel za bogoštovlje

- *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevine Hrvatske i Slavonije: 1917.* Zagreb: Acta Croatica, 2017
- *Ustaška zverstva: zbornik dokumenata (1942–1943)*, priredio Milan Koljanin. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, Eparhija bačka SPC, Arhiv Republike Srpske, 2020. (Cyrillic)
- Davidov, Dinko. *Totalni genocid: Nezavisna država Hrvatska (1941–1945)*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2013. (Cyrillic)
- Đukić, Dalibor. „Pravni položaj Hrvatske pravoslavne crkve“. *Pravni poredak Nezavisne države Hrvatske*, ur. B. Begović, Z. Mirković. Beograd: Pravni fakultet, 2017, 269–290. (Cyrillic)
- Đurić, Veljko Đ. *Ustaše i pravoslavlje. Hrvatska pravoslavna crkva*. Beograd: Kosmos, 1997. (Cyrillic)
- Krestić, Vasilije Đ. *Genocidom do Velike Hrvatske*. Beograd: Catena mundi, 2015. (Cyrillic)
- Pilipović, Radovan. „Momčilo Đujić i Vasilije Šurlan – dva antipoda u sveštениčkim mantijama“. *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske* 3/2011, 339–356.
- Požar, Petar. *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1996.
- Prodić, Slobodan. *Retrofuturizam Hrvatske pravoslavne crkve*. Jagodina: Gambit, 2020. (Cyrillic)
- Stojanović, Aleksandar, Rastko Lompar. „Osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve u kontekstu nemačke politike i ratnih interesa u okupiranoj Jugoslaviji“. *Srpska politička misao* 3/2017, 35–53 (Cyrillic)
- Škarovski, Mihail Vitaljevič. „Sazdanije i dejateljnost Horvatskoj pravoslavnoj cerkvi v godi Ftaroj miravoj vojni“. *Vestnik cerkvoj istorii* 3/2007, 221–262. (Cyrillic)
- Šovljakov, Mara. „Galerija likova Hrvatske pravoslavne crkve“. *Spomenica Istarskog arhiva Srem* 9/2010, 66–84. (Cyrillic)
- *Glas pravoslavlja: glasilo Hrvatske pravoslavne crkve* (Zagreb, 1943–1945)
- *Graničar: tjednik za Zemun i Srijem* (Zemun, 1942–1944)
- *Narodne novine* (Zagreb, 1941–1945)
- *Hrvatski narod* (Zagreb, 1941–1945)

Summary

Aleksandar Stojanović

LETTERS OF THE ORTHODOX PRIEST VASILIJE ŠURLAN SENT TO POGLAVNIK PAVELIĆ IN 1941. A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF IDEOLOGICAL COLLABORATION WITH THE USTASHA REGIME

Abstract: The article analyses political, religious and propaganda activity of Vasilije (Vasa) Šurlan, an orthodox priest, during the Second World War, as one of the very few documented cases of ideological collaboration between ethnic Serbs and NDH state authorities. Motivation, nature and genesis of collaboration are particularly in the focus of this paper, hence some less known and academically not used historical documents, including Šurlan's letters from 1941, are published here.

Keywords: Vasilije Šurlan, Independent State of Croatia, Ustasha, Orthodox Christianity, Serbian Orthodox Church, Croatian Orthodox Church, collaboration

The article is mostly based on historical sources kept in the Croatian State Archives and newspapers and journals from Independent State of Croatia (NDH, 1941–1945). It analyses Vasilije Šurlan's (Serbian orthodox priest) ideological development and collaboration with Ustasha regime. Since the early 1930s he had been a verified Germanophile, and over the course of time he became a strong supporter of Nazism and Fascism, conflicting on numerous occasions with Serbian communities he worked with, and having been penalized by the clerical authorities of Serbian Orthodox Church. Article focuses on Šurlan's letters to Ante Pavelić and other offices of NDH, in which he highlights his scorn for Zemun and Serbia, asking for a transfer to a different part of NDH, someplace where he could work actively and fruitfully on the agenda of "the New Order" in Europe. Mentioned documents make premium historical sources for the research of extreme forms of ideological collaboration, which in Šurlan's case went all the way to complete national conversion, and also to participation in founding of the so-called Croatian Orthodox Church.